

Religijski aspekt kvaliteta života u zatvorima u Srbiji: Preliminarni rezultati istraživanja*

Milena Milićević¹ & Teodora Gojković²

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Praktikovanje sopstvene religije može pozitivno uticati na život osuđenika u zatvoru, što je vidljivo kroz smanjenu upotrebu droga, povećano prosocijalno ponašanje, poboljšano mentalno zdravlje i olakšanu adaptaciju na zatvorske uslove. Međutim, malo je istraživanja ispitivalo povezanost praktikovanja religije i percepcije osuđenika o kvalitetu života u zatvoru, posebno u okviru srpskog zatvorskog sistema. Istraživanje je imalo za cilj da ispita razlike u percepciji kvaliteta zatvorskog života u odnosu na mogućnosti praktikovanja svoje vere u zatvoru, sagledavajući kvalitet zatvorskog života kumulativno i kroz pojedinačne dimenzije – *Harmonija, Profesionalizam, Bezbednost, Uslovi života u zatvoru i kontakt sa porodicom i Dobrobit, blagostanje i razvoj*. Istraživanje je sprovedeno na prigodnom uzorku od 632 osuđenika u pet kazneno-popravnih zavoda u Srbiji. Podaci su prikupljeni primenom srpske verzije upitnika Merenje kvaliteta zatvorskog života (eng. *Measuring the Quality of Prison Life* – MQPL). Ispitanici su bili upitani o svojoj veri i mogućnosti praktikovanja svojih verskih običaja u zatvoru. Za analizu podataka korišćene su deskriptivna statistika i ANOVA. Osuđenici koji su mogli da praktikuju svoje verske običaje ocenili su ukupan kvalitet života u zatvoru kao značajno bolji u odnosu na one koji nisu imali tu mogućnost. Konkretno, ovi osuđenici su imali pozitivniju percepciju harmonije, profesionalizma osoblja, bezbednosti, uslova života, kontakta sa porodicom, kao i ukupne dobrobiti i ličnog razvoja. Dok preliminarni nalazi ukazuju na to da praktikovanje svoje vere ima potencijal da bude značajan deo rehabilitacije, potrebna su dodatna istraživanja kako bi se potpuno razumeli mehanizmi kroz koje

* Korespondencija: Milena Milićević, mileninaadresa@gmail.com, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Gračanička 18, 11000 Beograd, Srbija

¹ ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8344-5504>

² ORCID <https://orcid.org/0009-0001-9489-3772>

ove prakse doprinose pozitivnim ishodima kao što su bolja adaptacija na zatvorski život, lični razvoj i drugo. Na osnovu tog saznanja bi se mogli razviti efikasniji programi rehabilitacije.

KLJUČNE REČI: verski običaji / verske službe / religija / zatvor / zatvorski život / MQPL / rehabilitacija osuđenika / kvalitet zatvorskog života

Uvod

Funkcije religije iz sociološke, kriminološke i penološke perspektive

Brojne studije su pokazale da ispunjavanje religijskih očekivanja može dovesti do poželjnih penoloških i socioloških ishoda, kao što su niži nivoi upotrebe droga i povećanje prosocijalnog ponašanja pod uticajem religije, ili produbljen osećaj pripadnosti (Bailey & Timoti, 2015; Koenig, 2001, citirano kod Kimball, 2020). Pored protektivne funkcije, religija može imati značajnu ulogu u promovisanju prosocijalnog ponašanja, budući da je ona jedan od mnogih faktora za koji se, sa pozicija kriminoloških teorija društvene kontrole, može tvrditi da „veže” pojedinca za društvo i konvencionalno ili normativno ponašanje, ukoliko se, recimo, uzmu u obzir četiri elementa Hiršijeve teorije društvene kontrole – vezanost, obaveza, uključenost i verovanja (Hirschi & Stark, 1969). Kako navodi Džonson (Johnson, 2007, str. 242), „...verska posvećenost je izvor promovisanja ili poboljšanja korisnih ishoda, kao što je blagostanje (Blazer & Palmore, 1976; Graney, 1975; Markides, 1983; Musick, 1996; Willits & Crider, 1988), nada, značenje i svrha (Sethi & Selligman, 1993), samopoštovanje (Bradley, 1995; Ellison & George, 1994; Koenig et al., 1999) i obrazovno postignuće (Jeynes, 2007; Regnerus, 2003)”. Ako kvalitet života shvatimo kao objektivnu evaluaciju glavnih aspekata ili celine života u društvu, a dobrobit kao subjektivnu procenu kvaliteta života, odnosno apstrakciju koja se odnosi na kvalitet bilo kojeg od mnogobrojnih važnih aspekata života, skupa aspekata ili njihovog ukupnog broja (Gasper, 2007, citirano kod Pavićević et al., 2024), onda, razvijajući samopoštovanje, autonomiju, odgovornost i poverenje, osuđena lica usvajaju prosocijalne vrednosti i prihvataju pozitivan identitet, što doprinosi odustajanju od kriminalnog ponašanja i, shodno tome, smanjenju povrata (Pavićević et al., 2024, str. 70). Dakle, pojam dobrobiti se može razmatrati kao pojam koji se u većoj meri odnosi na pojedince, dok je kvalitet života prigodniji kada je reč o zajednicama, lokalitetima i društvima u celini – dobrobit ima svojstvo koje uključuje

stvarno, proživljeno iskustvo, dok se kvalitet života može posmatrati kao svojstvo konteksta i okruženja (Pavićević et al., 2024, str. 66).

Istraživanja su pokazala da religija pozitivno utiče na osuđenike; da posvećenost religijskom životu u određenim zatvorima može povoljno da utiče na njihovu rehabilitaciju; da ima uticaja na prilagođavanje osuđenika životu u zatvoru; da može pomoći u smanjenju stope recidivizma i da umanjuje mogućnost dolaska osuđenika u konfliktne situacije u zatvoru (Adler et al., 2008; Clear & Sumter, 2002; Johnson et al., 1997; citirano kod Radulović, 2022, str. 130). Takođe, pojedine studije pokazuju da religija poboljšava emocionalno blagostanje među osuđenima, ali retko se bave načinom na koji se to dešava (Jang et al., 2021). I pored nastojanja da se kroz implementiranje brojnih međunarodnih i evropskih standarda u postupanju sa osuđenim licima njihov položaj i tretman poboljšaju i da se izvršenje kazne zatvora humanizuje, zatvaranje ipak i dalje vodi brojnim deprivacijama (Čopić et al., 2024). Pozitivan efekat religije na subjektivno blagostanje pronađen je i u osuđeničkoj populaciji – postoje studije koje su ukazale na to da su osuđenici skloni negativnim emocijama tokom boravka u zatvoru, poput besa, frustracije, depresije i anksioznosti, jer u zatvorima kao „totalnim institucijama”, ne samo da doživljavaju gubitak slobode, pristup dobrima i uslugama, sigurnosti, seksualnih partnera i autonomije, već se često bore i sa pojačanim osećanjima stida i krivice zbog zločina koje su počinili i kazne zatvora, što sveukupno doprinosi urušavanju njihovog mentalnog zdravlja i činjenju različitih prekršaja u zatvoru, uključujući nasilje i samoubistva (Jang et al., 2021; Špadijer-Džinić, 1973; Špadijer-Džinić et al., 2009). U pitanju su, prema rečima Sajksa (Gresham M. Sykes), „muke zatočeništva” (*pains of imprisonment*), koje imaju destabilizujući uticaj na osuđenike i njihove međusobne odnose, usled čega su oni prinuđeni da se prilagode zahtevima okruženja (Sykes, 1958, citirano kod Ignjatović, 2009).

Ipak, iz malobrojnih teorijskih i empirijskih razmatranja na ovu temu, može se izvući zaključak da religija pruža pomoć u prilagođavanju zatvorskom životu; da nudi različite potencijalne mehanizme suočavanja za svakodnevicom u zatvoru – i to tako što omogućava moralno upravljanje emocionalnim stanjima osuđenika; tako što im može pomoći u dostizanju osećaja lične kontrole i svrhe, dok im može biti od značaja i u pružanju socijalne podrške (Drakeford, 2018). Moralno preusmeravanje emocionalnih stanja važna je komponenta religije, a budući da su osuđenici podložni različitim emocionalnim stresorima, religijski angažman im može ponuditi uvide u smanjenje osećaja krivice i stida, pomoć u oživljavanju pozitivnih stavova prema svojoj prošloj slobodi i usmeriti ih ka pozitivnom

ponašanju (Dye et al, 2014; Ellison & Levin, 1998, citirano kod Drakeford, 2018). Suočeni sa velikim brojem stresora i ograničenja u zatvorima, osuđenici religijsku praksu mogu videti kao izvor osećaja lične kontrole i svrhe (Krause & Ellison, 2009). Takođe, religija može doprineti smanjenju izolacije i povećanju osećaja pripadnosti, budući da su istraživanja pokazala da ona može stvoriti socijalne mreže i grupne veze koje nude emocionalnu podršku i ojačavaju psihološku otpornost (Drakeford, 2018).

Religija u zatvorskim uslovima u Srbiji

Odnos osuđenih lica u Srbiji prema religiji na prvom mestu zavisi od ličnih preferencija i motivacije zatvorenika, ali važan faktor je obezbeđivanje strukturnih uslova i okruženja u kojem je moguće da osuđenici uspostave ili promene svoj odnos prema veri, ili ako su već bili religiozni, dobiju institucionalnu podršku (Radulović, 2022, str. 121). U vreme socijalizma, religija je bila izmeštena iz javne sfere, odnosno socijalistički svetonazor nije priznavao niti je dozvoljavao bilo kakav vid ispoljavanja religije u javnim institucijama (Becci, 2012). Od kraja 1980-ih i početka 1990-ih, a sa posebnim ubrzanjem pre petnaestak godina, započet je proces akomodacije religijskih sadržaja u državne institucije, među kojima su i zatvori, a Srpska pravoslavna crkva, kao najrepresntativnija verska organizacija, jedina ima zatvorske kapele i crkve (Radulović, 2022).

Proces institucionalizacije religije u zatvorima u Srbiji je složen i tekao je postepeno, a ulazak sveštenika i verskih službenika u zatvore doveo je do veće vidljivosti religije, tamo gde postoje liturgijski uslovi da osuđenici participiraju u verskim ritualima, ali ne nužno i do veće religioznosti osuđenika, kao što je slučaj u opštoj populaciji (Radulović, 2022, str. 123). Prisvajanje verskog identiteta i izgradnje verskog života u zatvorima je individualizovan proces, posebno tamo gde nema institucionalno organizovane prisutnosti crkve. U poslednjih desetak godina, podrška verskih organizacija i crkava, u većini zatvora u Srbiji, neretko je nedovoljna, neblagovremena i neredovna, zbog čega su osuđenici prinuđeni da pribegavaju konstruisanju sopstvene duhovnosti i verskim praksama koje prilagođavaju verskim uslovima (Radulović, 2022, str. 125–126). Iako pojedinac ima pravo da zatraži posetu sveštenog lica ili verskog službenika jednom nedeljno, u praksi, ovo pravo osuđenici uglavnom i ne koriste. Ukoliko postoji veći broj osuđenih lica iste veroispovesti, na njihov zahtev, upravnik zavoda je dužan da dozvoli redovne posete, službu ili versku nastavu

(Radulović, 2022, str. 121)³. Na osnovu analize narativa osuđenih lica, Lidija Radulović je utvrdila da, u procesu izgradnje verskog individualizma, oni pojedinci koji su najdalje otišli u „duhovnom uzrastanju”, vremenom postaju i surogat sveštenici koji preuzimaju neke od funkcija, mole se u ime onih osuđenika koji nisu razvili individualne prakse, tumače tekstove itd. Religijskim posvećenicima se pripisuje uloga ritualnog posrednika koja treba da kompenzuje nedostatak formalnog posrednika između Boga i ljudi (Radulović, 2022, str. 126). U zatvorskim uslovima, religijski individualizam se pojavljuje kao strategija za samoprihvatanje sopstvenog identiteta u situaciji kada su drugi identiteti „na čekanju” – drugim rečima, položaj osuđenika, njihovo mesto u društvenoj strukturi kao otpadnika od društva, kriminalna struktura koja predstavlja prepreku za rehabilitaciju, samo su neki od razloga zbog kojih se osuđenici okreću verskom individualizmu, koji se ispoljava tako što prikrivaju posvećenost veri, mole se pre spavanja da niko ne zna, dovoljna im je lična komunikacija sa Bogom i trude se da o tome ni sa kim ne razgovaraju (Radulović, 2022, str. 126).

Problem i cilj istraživanja

Procene pokazuju da više od tri četvrtine osuđenih lica prisustvuje barem jednom događaju vezanom za duhovnost, veru ili religiju tokom prve godine u zatvoru (O'Connor & Duncan, 2011). Brojna istraživanja su, takođe, pokazala da vera i religija mogu imati pozitivan uticaj na život osuđenika na nekoliko načina, i to – pomažući im da se prilagode životu u zatvoru i rade na svojoj rehabilitaciji, da poboljšaju svoje mentalno zdravlje i uspešno se rehabilituju i reintegrišu u društvo po izlasku na slobodu (Brandner, 2020; Clear & Sumter, 2002; Fridari et al., 2022; Jang et al., 2021; Joon Jang & Johnson, 2023; Mandhouj et al., 2014; O'Connor & Perreyclear, 2002; Pedrosa et al., 2024; Rahimipour Anaraki, 2022; Talik & Skowroński, 2018). Međutim, postavlja se pitanje povezanosti učestvovanja u verskim i religijskim aktivnostima ili obredima u zatvoru, u skladu sa propisom o kućnom redu zavoda, i kvalitetom života u zatvoru osuđenih lica.

³ Pravila su, međutim, veoma opšta i nedovoljno precizna, odnosno Pravilnik o kućnom redu Kazneno-popravnih zavoda i okružnih zatvora ne precizira koji je to „dovoljan broj”, niti koje su obaveze upravnika zavoda u pružanju institucionalne podrške. Takođe, na ovaj način su isključeni vernici manjinskih religija, vernici pojedinih verskih organizacija koje nisu uspele da regulišu svoj status na osnovu Zakona o crkvama i verskim zajednicama, kao i individualni vernici koji ne prihvataju pripadnost bilo kojoj crkvi ili religijskoj organizaciji (Radulović, 2022, str. 121).

Povezanost praktikovanja vere i doživljaja različitih aspekata zatvorskog života nije dovoljno ispitana u dosadašnjim studijama.

Zbog svega navedenog, sprovedeno je istraživanje sa ciljem da se ispituju razlike u percepciji kvaliteta zatvorskog života u odnosu na mogućnosti praktikovanja svoje vere u zatvoru. Kvalitet života u zatvorskom okruženju je sagledan kumulativno, ali i kroz pojedinačne dimenzije – *Harmonija, Profesionalizam, Bezbednost, Uslovi života u zatvoru i kontakt sa porodicom i Dobrobit, blagostanje i razvoj*.

Metod

Procedura i tok istraživanja

Ovo istraživanje je deo većeg projekta o kvalitetu zatvorskog života u Srbiji pod nazivom PrisonLIFE. Podaci su prikupljeni od maja 2022. do januara 2023. godine u pet kazнено-popravnih zavoda (KPZ) u Srbiji: KPZ za žene u Požarevcu i četiri KPZ-a za muškarce, tačnije u Sremskoj Mitrovici, Požarevcu – Zabeli, Nišu i Beogradu.

Uzorak je formiran kao prigodan. Poziv za učešće u istraživanju, zajedno sa detaljnim informacijama o projektu i ciljevima studije, bio je izložen na oglasnoj tabli zatvora dve nedelje. Opšti kriterijumi za uključivanje su bili sledeći: pravosnažno osuđena punoletna lica koja su na izvršenju kazne zatvora duže od 30 dana, koja su pismena i razumeju, čitaju i pišu srpski jezik i koje su dobrovoljno pristala da učestvuju u istraživanju.

Osobe koje su izrazile interesovanje za učešće mogle su se prijaviti preko osoblja službe za tretman. Podaci su prikupljeni u jednoj sesiji u zajedničkim prostorijama KPZ-a, uz prisustvo istraživača koji su pomagali u slučaju problema sa razumevanjem stavki upitnika. Ispitanici su stavljali popunjen upitnik u kovertu i predavali ga istraživačima. Popunjavanje upitnika je prosečno trajalo oko sat i po vremena.

Svi ispitanici su dali pismeni informisani pristanak pre učestvovanja u istraživanju. Sve procedure su sprovedene u skladu sa Etičkim odobrenjem koje je dao Etički odbor Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja (Br. 103/2020, 38c/2022, 274/2022, 119/2024) i sa principima iz Helsinške deklaracije iz 1964. godine i njenim kasnijim revizijama.

Uzorak

Tabela 1 prikazuje osnovne sociodemografske, kriminološke i penološke karakteristike ispitanika, njihovu veroispovest, i mogućnosti praktikovanja verskih obreda.

Opis uzorka

Uzorak čine 632 ispitanika (Tabela 1). Većina ispitanika su muškarci (86%), dok žene čine 14% uzorka. Prosečna starost ispitanika je 40 godina, a najveći broj je smešten u KPZ-u u Sremskoj Mitrovici (31%), zatim u Nišu (30%), dok su najmanje zastupljeni u Beogradu (5%). Važno je napomenuti da se najveći broj ispitanika nalazi u zatvorenom odeljenju (72%). Prosečna dužina izrečene kazne zatvora je nepunih osam godina, a najčešće počinjena dela su protiv imovine (32%), protiv zdravlja ljudi (31%) i protiv života i tela (21%). Većina ispitanika je počinila krivična dela bez elemenata nasilja (52%). Što se tiče penološkog povrata, 48% ispitanika je ranije izdržavalo kaznu zatvora. U trenutku sporovođenja istraživanja, više od polovine ispitanika (54%) boravilo je u zatvoru duže od dve godine.

Veroispovest i mogućnosti praktikovanja verskih obreda

U pogledu veroispovesti, većina ispitanika se izjasnila kao hrišćani (90%), dok je manji procenat muslimana (4%) i onih koji se izjašnjavaju kao pripadnici drugih religija (1%). Ispitanici su bili upitani da li su u mogućnosti da praktikuju svoje verske običaje u zatvoru, a ponuđena su im tri odgovora: „Ne“, „Da“ i „Ne znam / Ne želim“.

Prema prikupljenim podacima, 68% ispitanika tvrdi da su u mogućnosti da praktikuju verske običaje u zatvoru, dok je 20% negiralo ovu mogućnost. Ukupno 12% ispitanika nije znalo ili nije želelo da odgovori na ovo pitanje (Tabela 1).

Instrument

Kvalitet zatvorskog života je procenjen primenom upitnika *Merenje kvaliteta zatvorskog života* (eng. *Measuring the Quality of prison life – MQPL*) (Liebling et al., 2012), i to verzije na srpskom jeziku (Međedović et al., 2024; Milićević et al., 2024). Prevođenje, adaptaciju i primenu ovog upitnika je odobrila autorka originalnog instrumenta (Liebling; lična komunikacija, 8. januar 2020. godine).

Tabela 1

Demografske i kriminološko-penološke karakteristike ispitanika, veroispovest i mogućnosti praktikovanja verskih obreda

Varijabla		<i>n</i>	%
Pol	Muški	544	86.1
	Ženski	88	13.9
Starost (u godinama)	<i>M (SD)</i>	40.02	10.19
Kazneno-popravni zavod	Požarevac	88	13.9
	Sremska Mitrovica	193	30.5
	Niš	187	29.6
	Zabela	134	21.2
	Beograd	30	4.7
	<i>M (SD)</i>	7.96	8.41
Dužina kazne zatvora (u godinama)	Protiv života i tela	132	20.9
	Protiv imovine	204	32.3
	Protiv zdravlja ljudi	195	30.9
	Protiv javnog reda i mira	19	3.0
	Protiv privrede	15	2.4
	Protiv polne slobode	11	1.7
	Protiv braka i porodice	11	1.7
	Ostala krivična dela	45	7.1
	Bez elemenata nasilja	327	51.7
	Sa elementima nasilja	287	45.4
Razvrstavanje osuđenog u odeljenja	Zatvoreno	457	72.3
	Poluotvoreno	147	23.3
	Otvoreno	4	0.6
Ranije izdržavanje kazne zatvora	Ne	268	42.4
	Da	302	47.8
Dužina boravka u zatvoru ^a	< 6 meseci	77	12.2
	7–12 meseci	94	14.9
	1–2 godine	120	19.0
	> 2 godine	340	53.8
Veroispovest	Nisam vernik/ica	26	4.1
	Hrišćanin/ka	569	90.0
	Musliman/ka	27	4.3
	Ostale religije	5	0.8
Da li ste u mogućnosti da praktikujete verske običaje u ovom zatvoru ako to poželite?	Ne	127	20.1
	Da	430	68.0
	Ne znam / Ne želim	75	11.9

Napomena: Ostala krivična dela (*n*, %) – protiv sloboda i prava čoveka i građanina (6, 0.9), protiv bezbednosti javnog saobraćaja (6, 0.9), protiv državnih organa (3, 0.5), protiv pravnog saobraćaja (2, 0.3), protiv službene dužnosti (2, 0.3), protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom (9, 1.4), ometanje službenog lica u vršenju službene dužnosti / Zakon o javnom redu i miru (2, 0.3); Ostale religije (*n*, %) – bila sam ateista ali krštena sam, jehovin svedok, jevrej, katolik, nema ime i jedinstvena je (1, 0.2%, sve). ^aU trenutku prikupljanja podataka.

Upitnik MQPL sadrži ukupno 126 stavki, a od ispitanika se traži da izraze svoj stepen slaganja sa svakom od tvrdnji na skali Likertovoj tipa (1 = *u potpunosti se slažem*, 5 = *uopšte se ne slažem*). MQPL se sastoji od pet glavnih kategorija. Za svaku kategoriju izračunava se prosečna ocena, pri čemu viša ocena predstavlja bolji kvalitet života. Za potrebe ovog istraživanja, uključena je i procena ukupnog kvaliteta zatvorskog života („Na skali od 1 do 10, gde je 1 = najmanja, a 10 = najveća ocena, kako biste generalno ocenili kvalitet zatvorskog života?“).

1. *Harmonija* obuhvata različite aspekte tretmana i zatvorskog okruženja, a ispituje odnose između osuđenika i zatvorskog stručnog osoblja, osećaj poštovanja, humanost, stepen doživljene podrške i brigu o ranjivim grupama.
2. *Profesionalizam* se odnosi na stručnu kompetentnost osoblja, opravdanost birokratije, transparentnost sistema i pravičnost postupanja.
3. *Bezbednost* utvrđuje kako ispitanik doživljava nadzor, kontrolu i zaštitu od nasilja u zatvorskom okruženju, kako se uklapa u neformalne grupe i u kojoj meri su prisutni droga, nasilje i zlostavljanje među osuđenima.
4. Dimenzija *Uslovi života u zatvoru i kontakt sa porodicom* se fokusira na to kako osuđenici percipiraju kvalitet svojih životnih uslova u zatvoru i takođe se bavi mogućnostima održavanja kontakta sa porodicom i prijateljima tokom boravka u zatvoru.
5. Dimenzija *Dobrobiti, blagostanja i razvoja* daje uvid u to kako osuđenici doživljavaju svoje psihološko, odnosno emocionalno stanje i mogućnosti za lični razvoj i kako opisuju osećaj kontrole nad sopstvenim životom i sposobnost donošenja odluka u zatvorskom okruženju.

U okviru MQPL upitnika prikupljeni su sociodemografski i drugi podaci od samih ispitanika, od kojih su za potrebe ovog istraživanja izdvojeni starost, vreme provedeno u konkretnom zatvoru, kao i veroispovest i mogućnost praktikovanja iste u okviru zatvora. Ostale prikazane informacije (ranije osude na kaznu zatvora, krivično delo, odeljenje, dužina kazne zatvora) prikupljene su iz pravnosnažnih sudskih odluka koje su osnov izvršenja kazne zatvora i dosijea osuđenika sa pripadajućom dokumentacijom.

Obrada podataka

Pored deskriptivne statistike, korišćena je jednofaktorska analiza varijanse (ANOVA) različitih grupa sa naknadnim testovima (Hochberg's GT2). U slučaju narušavanja pretpostavke o homogenosti varijanse, navedeni su rezultati Velšovog (Welsh) i Gejms-Hauelovog (Games-Howell) testa. Za sve statističke analize je zadat α nivo od .05 uz Bonferoni korekciju vrednosti usled višestrukih poređenja tako da je revidirani nivo statističke značajnosti iznosio .017.

Rezultati

Tabela 2 prikazuje deskriptivnu statistiku i komparacije u vezi sa kvalitetom zatvorskog života i mogućnošću praktikovanja verskih običaja. Prema rezultatima, postoje značajne razlike u percepciji svih dimenzija kvaliteta zatvorskog života u odnosu na praktikovanja verskih običaja među osuđenim licima. Ispitanici koji mogu da praktikuju svoje verske običaje u zatvoru su ocenili kvalitet života višim ocenama u poređenju sa onim koji to ne mogu ili to ne žele, odnosno koji nemaju odgovor na to pitanje.

Harmonija

Ispitanici koji su mogli praktikovati verske običaje ($M = 3.22$) ocenili su sveukupno viši nivo harmonije u odnosu na one koji nisu mogli ($M = 2.78$) i one koji nisu znali ili nisu želeli da odgovore ($M = 3.01$). Konkretnije, u poređenju sa ispitanicima koji nisu mogli da praktikuju svoje verske običaje u zatvoru, ovi ispitanici su izvestili da su doživeli bolji i ispunjeniji proces dolaska u zatvor, da su dobili više pomoći i podrške od strane zaposlenih, da su ih zaposleni tretirali sa više poštovanja i ljubaznosti, kao i da je odnos između zaposlenih i osuđenih bolji i konstruktivniji. Zatvorsko okruženje su opisali kao humanije i brižnije i povoljnije su ocenili da se u zatvoru pruža briga i podrška ranjivim grupama osuđenika. Takođe, ovi ispitanici su ocenili da je ponašanje zaposlenih i zatvorski režim u celini bio pristojniji nego što su to ocenili osuđenici koji nisu mogli praktikovati svoje verske običaje (Tabela 2).

Profesionalizam

Ispitanici koji su mogli da praktikuju verske običaje ($M = 3.02$) ocenili su ukupni nivo profesionalizma u celom zatvoru značajno višim u poređenju sa onima koji nisu imali tu mogućnost ($M = 2.57$). Posmatrano kroz pojedinačne dimenzije ove MQPL kategorije, ispitanici koji su mogli da praktikuju verske običaje ocenili su profesionalizam zaposlenih značajno višim, što sugerise da zatvorsko stručno osoblje deluje kompetentnije i pouzdanije u očima onih osuđenih lica kada im je omogućeno praktikovanje vere (Tabela 2). Potom, transparentnost i odgovornost sistema izgledaju bolje kada se poštuju verska prava osuđenih lica na izvršenju kazne zatvora, a omogućavanje verskih praksi može doprineti osećaju pravednosti i zakonitosti u postupcima unutar zatvora. Konačno, percepcija organizacije i doslednosti je znatno bolja među onima koji su mogli da praktikuju verske običaje, što može da ukaže da osećaju da je sistem organizovaniji i pouzdaniji.

Tabela 2

Kvalitet zatvorskog života i praktikovanje verskih običaja: Deskriptivna statistika i komparacije

MQPL skorovi ^a	Mogućnost praktikovanja vere			F^b	Višestruka poređenja
	Ne	Da	Ne znam / Ne želim		
HARMONIJA	2.78 (0.87)	3.22 (0.77)	3.01 (0.70)	13.68	Da > Ne**
Dolazak u zatvor	2.68 (0.85)	3.04 (0.75)	2.89 (0.78)	10.76	Da > Ne**
Poštovanje / ljubaznost	2.96 (0.97)	3.39 (0.87)	3.22 (0.75)	9.82	Da > Ne**
Odnos zaposlenih i osuđenih lica	2.83 (1.10)	3.33 (0.99)	3.05 (0.91)	11.45	Da > Ne**
Humanost	2.86 (1.00)	3.33 (0.88)	3.09 (0.86)	11.63	Da > Ne**
Pristojnost	2.51 (0.89)	2.96 (0.84)	2.69 (0.76)	14.91	Da > Ne**
Briga o ranjivim grupama	2.74 (0.95)	3.16 (0.83)	2.94 (0.73)	11.37	Da > Ne**
Pomoć i podrška	2.73 (0.89)	3.14 (0.89)	2.97 (0.83)	10.61	Da > Ne**
PROFESIONALIZAM	2.57 (0.90)	3.02 (0.81)	2.79 (0.75)	15.39	Da > Ne**
Profesionalizam zaposlenih	2.86 (1.12)	3.33 (0.94)	3.15 (0.88)	9.64	Da > Ne**
Opravdanost birokratije	2.34 (0.84)	2.71 (0.86)	2.46 (0.76)	10.26	Da > Ne**

(nastavlja se)

Tabela 2*Nastavak tabele*

MQPL skorovi ^a	Mogućnost praktikovanja vere			<i>F</i> ^b	Višestruka poređenja
	Ne	Da	Ne znam / Ne želim		
Pravičnost	2.49 (0.98)	2.97 (0.94)	2.74 (0.86)	13.22	Da > Ne**
Organizacija i doslednost	2.46 (0.93)	2.97 (0.83)	2.68 (0.86)	18.51	Da > Ne**
BEZBEDNOST	3.07 (0.74)	3.41 (0.66)	3.13 (0.71)	14.46	Da > Ne** Da > NZ**
Očuvanje reda i bezbednost	3.09 (0.72)	3.36 (0.66)	3.11 (0.73)	9.93	Da > Ne**
Sigurnost osuđenika	3.07 (0.95)	3.60 (0.77)	3.29 (0.87)	17.81	Da > Ne** Da > NZ*
Prilagođavanje osuđenika	3.62 (0.96)	3.86 (0.89)	3.45 (0.94)	7.89	Da > Ne** Da > NZ**
Droga i zloupotreba	2.70 (1.04)	3.04 (0.96)	2.78 (0.93)	6.77	Da > Ne**
USLOVI I KONTAKT SA PORODICOM	2.99 (1.01)	3.59 (0.83)	3.34 (0.86)	19.32	Da > Ne**
Uslovi	2.88 (1.09)	3.58 (0.92)	3.33 (0.94)	21.34	Da > Ne**
Kontakt sa porodicom	3.13 (1.19)	3.61 (1.02)	3.34 (1.03)	9.05	Da > Ne**
DOBROBIT, BLAGOSTANJE I RAZVOJ	2.80 (0.79)	3.20 (0.74)	2.94 (0.71)	15.51	Da > Ne** Da > NZ*
Lični razvoj	2.77 (0.98)	3.14 (0.96)	2.92 (0.84)	7.91	Da > Ne**
Lična autonomija	2.77 (0.89)	3.18 (0.76)	2.90 (0.83)	12.67	Da > Ne**
Dobrobit i blagostanje	2.27 (0.93)	2.72 (0.97)	2.57 (0.90)	10.86	Da > Ne**
Uznemirenost	3.63 (0.92)	4.01 (0.85)	3.49 (0.95)	16.87	Da > Ne** Da > NZ**
KVALITET ZATVORSKOG ŽIVOTA ^c	3.56 (2.45)	4.69 (2.67)	4.13 (2.32)	9.12	Da > Ne**

Napomena: MQPL – Merenje kvaliteta zatvorskog života; Mogućnost praktikovanja vere – pitanje “Da li ste u mogućnosti da praktikujete verske običaje u ovom zatvoru ako to poželite?”; Uslovi i kontakt sa porodicom – Uslovi života u zatvoru i kontakt sa porodicom; NZ – Ne znam / Ne želim.

^a Teorijski raspon: 1–5. ^b Sve vrednosti su značajne na nivou $p < .01$. ^c Teorijski raspon: 1–10.

* $p < .05$ (uz primenu Bonferoni korekcije na .017).

** $p < .01$.

Bezbednost

Ispitanici koji su mogli da praktikuju verske običaje ocenili su sveukupno nivo bezbednosti značajno višim ($M = 3.41$) u poređenju sa onima koji nisu imali tu mogućnost ($M = 3.07$) i onima koji nisu znali ili nisu želeli da odgovore ($M = 3.13$). Ovo ukazuje na to da omogućavanje verskih praksi pozitivno doprinosi osećaju opšte bezbednosti u zatvoru. Detaljnije, u poređenju sa onima koji nisu imali mogućnost praktikovanja vere, nalazi sugerišu da se osuđenici osećaju sigurnije i da postoji bolja kontrola kada im je to omogućeno. Dalje, osuđenici kojima je omogućeno da praktikuju svoju veru kada to žele su pozitivnije ocenili ličnu sigurnost i prilagođavanje životu u zatvoru, što može da ukaže na to da se osećaju zaštićenije od opasnosti i pretnji i da imaju manje potrebe da se uključe u trgovinu i neformalne zatvorske grupe. Konačno, percepcija kontrole droge i zloupotrebe je bolja među onima koji su mogli da praktikuju verske običaje u poređenju sa onima koji nisu mogli (Tabela 2). Ovo ukazuje na to da se ovi osuđenici osećaju manje ugroženima od droge, maltretiranja i viktimizacije.

Uslovi života u zatvoru i kontakt sa porodicom

Ukoliko se pogleda ukupni skor, ispitanici koji su imali mogućnost praktikovanja verskih običaja ocenili su znatno boljim uslove života i kontakt sa porodicom ($M = 3.59$) u poređenju sa onima koji nisu imali tu mogućnost ($M = 2.99$). Pojedinačno posmatrano, ispitanici koji su mogli da praktikuju svoju veru imali su pozitivniju percepciju uslova života, što uključuje pristojnost smeštaja, higijenske uslove i opštu udobnost, u poređenju sa onima koji nisu imali tu mogućnost. Ovi ispitanici su, takođe, izvestili i o lakšem održavanju porodičnih veza nego ispitanici koji su izjavili da nisu mogli da praktikuju svoje verske običaje, što ukazuje na to da omogućavanje verskih praksi pozitivno povezano sa opštom percepcijom uslova života i održavanjem porodičnih veza, a što je ključno za mentalno zdravlje i dobrobit osuđenih lica na izvršenju kazne zatvora (Tabela 2).

Dobrobit, blagostanje i razvoj

Ispitanici koji su mogli da praktikuju verske običaje ocenili su viši nivo dobrobiti, blagostanja i razvoja ($M = 3.20$) u poređenju sa onima koji nisu mogli ($M = 2.80$) i onima koji nisu znali ili nisu želeli da odgovore ($M =$

2.94). Nalazi ukazuju da su oni osuđenici kojima je omogućeno praktikovanje vere imali bolju percepciju ličnog razvoja i povoljnije su se izjasnili o pripremi za život nakon izlaska iz zatvora, samostalnosti i samoodređenju, uz smanjen osećaj bola, kazne i napetosti i smanjen osećaj emocionalne uznemirenosti (Tabela 2).

Ukupna ocena kvaliteta zatvorskog života

Ispitanici koji su mogli da praktikuju verske običaje ocenili su viši kvalitet zatvorskog života ($M = 4.69$) u poređenju sa onima koji nisu mogli ($M = 3.56$), što ukazuje na to da bi mogućnost praktikovanja vere mogla poboljšati opšti kvalitet života osuđenih lica (Tabela 2).

Diskusija

Brojni autori su naglasili da praktikovanje verskih običaja ima veliki značaj za kvalitet života u zatvoru putem pružanja mehanizama suočavanja, smanjenja mentalnog stresa, podsticanja adaptacije i rehabilitacije i poboljšanja ponašanja osuđenika na izvršenju kazne zatvora (Clear et al., 2000; Clear & Sumter, 2002; Duncan et al., 2018; Mandhouj et al., 2014; O'Connor & Perreyclear, 2002). Nalazi ovih studija u skladu su sa rezultatima našeg istraživanja o pozitivnijim percepcijama različitih aspekata zatvorskog života.

Kao što je opisano, religija u zatvorima ima važnu ulogu u sprečavanju gubitka samopoštovanja, identiteta ili ljudskog dostojanstva koje osuđena lica često doživljavaju, kao i u podsticanju njihove sposobnosti da prežive teške uslove zatvorskog života, kako fizički tako i psihički, i nije prvenstveno fokusirana na sprečavanje ponovnog činjenja krivičnog dela (Clear et al., 2000). Između ostalog, osuđenici koji praktikuju veru imaju manju verovatnoću da će nakon izlaska iz zatvora ponoviti kazneno delo, što doprinosi smanjenju recidiva (Stansfield et al., 2019). Analiza dugoročnog uticaja učestvovanja u duhovnim i religijskim programima u zatvoru, a koja je sprovedena na uzorku od preko 300 osuđenih žena, pokazala je da je ono povezano sa nižim rizikom od povratka u zatvor, kako u prvoj godini nakon izlaska na slobodu, tako i u periodu od 13 godina, koliko je trajalo ovo istraživanje (Duncan et al., 2018).

Poput pozitivnog uticaja duhovnosti, kao pozitivni uticaji duhovnosti i religioznosti na život osuđenih lica u zatvorima, u Francuskoj su izdvojeni i

poboljšano mentalno zdravlje i bolja socijalna adaptacija, ali i smanjenje rizika od negativnih ponašanja (Mandhouj et al., 2014). Pri tome, upravo su duhovnost i religioznost navedeni kao ključni načini suočavanja osuđenika sa teškim uslovima zatvorskog života i stresnim događajima, ali i način da pronađu unutrašnji mir, budu altruističniji i steknu poštovanje drugih osuđenika (Clear & Sumter, 2002; Mandhouj et al., 2014). Zbog toga, ne iznenađuje da se u različitim istraživanjima uključenost u religijske aktivnosti, kao i stepen religioznosti, često dovode u vezu sa smanjenjem broja prekršaja koje osuđenici čine u zatvoru (Clear & Sumter, 2002; O'Connor & Perreyclear, 2002).

Naši nalazi ukazuju na to da su se sigurnije osećali oni osuđenici koji su mogli da praktikuju svoju veru u zatvoru nego osuđenici koji nisu imali tu mogućnost. Ovi ispitanici su izjavili da se osećaju sigurnije, manje se plaše nasilja, pretnji i opasnosti, bolje se prilagođavaju zatvorskom životu, ređe krše zatvorska pravila i manje su uključeni u rizične aktivnosti kao što su trgovina ili pridruživanje kriminalnim grupama. Takođe, smatraju da su manje izloženi opasnostima od droga, odnosno osećaju se manje ugroženo od upotrebe nedozvoljenih supstanci i povezanih problema.

Neka istraživanja pokazuju da je intenzitet religioznih stavova pozitivno povezan sa kvalitetom života osuđenika u zatvoru, odnosno što su osuđenici religiozniji, to im je generalno bolji kvalitet života u zatvoru i obrnuto (Skowroński & Talik, 2021). Naši rezultati su potvrdili da se kvalitet zatvorskog života u celini bolje ocenjuje od strane onih osuđenika kojima je omogućeno da učestvuju u verskim obredima, ukoliko to žele. Kada je ispitana povezanost između kvaliteta života osuđenih lica u zatvoru i njihovih strategija suočavanja sa stresom, posebno u kontekstu religije, nađeno je da se sa teškoćama bolje nose oni osuđenici koji češće koriste pozitivne religijske strategije kao način suočavanja sa stresnim situacijama u zatvoru (npr. molitva, meditacija, duhovno vođstvo) (Talik & Skowroński, 2018). Nasuprot tome, negativne strategije suočavanja sa stresom u zatvoru su potvrđene kod osuđenika sa nisko ocenjenim kvalitetom života, a koji češće koriste negativne religijske strategije (npr. osećanje krivice, ljutnje prema Bogu) (Talik & Skowroński, 2018).

Jedno od objašnjenja je da praktikovanje vere, posebno u kombinaciji s dubokom unutrašnjom povezanošću s religijom (intrinzična religioznost) i aktivnim učešćem u verskim aktivnostima, ima nekoliko pozitivnih uloga u kontekstu života u zatvoru (Stansfield et al., 2019). Vera može pružiti osuđencima smisao, podršku i motivaciju za promenu i podstići razvoj pozitivnih vrednosti i zdravijih međuljudskih odnosa, a smanjiti osećaj

usamljenosti i izolovanosti, što zajedno ima pozitivan uticaj na rehabilitaciju i ključno je za uspešnu resocijalizaciju (Stansfield et al., 2019; Yin, 2022). Ovakvo tumačenje značaja praktikovanja vere reflektuje se i u našim nalazima, poput onog o povezanosti s održavanjem porodičnih veza.

Dalje, religijske grupe imaju važnu ulogu u pružanju podrške osuđenima u zatvoru, kako materijalne tako i duhovne (Brandner, 2020). Kako je naveo Jin (Yin, 2022), osuđenici često učestvuju u religijskim aktivnostima zbog materijalnih benefita koje im to može doneti (npr. hrana, odeća, zdravstvena nega), a ne nužno iz istinske ili unutrašnje verske motivacije. Naši rezultati ukazuju na to da su osuđenici koji su imali priliku da praktikuju svoju veru, ukoliko to žele, bili zadovoljniji smeštajem, čistoćom i opštim uslovima u zatvoru u poređenju s onima koji nisu imali tu mogućnost. Drugim rečima, kada osuđenici mogu da učestvuju u verskim aktivnostima prema svojim potrebama, to im pomaže da se nose s teškim uslovima svakodnevnog života u zatvoru i poboljšava njihovu percepciju ukupnih uslova u kojima žive.

Istraživanja su potvrdila pozitivan uticaj verskih aktivnosti na mentalno zdravlje osuđenih lica u zatvoru, doprinoseći njihovom osećaju pripadnosti i smanjenju stresa (Chui & Cheng, 2013). Aktivno bavljenje verskim ili religijskim običajima tokom izvršenja kazne zatvora može pozitivno da utiče na emocionalno stanje osuđenih lica i njihovu dobrobit (Jang et al., 2021). Naši nalazi su u skladu s ovim tvrdnjama, pokazujući da su osuđenici koji su izjavili da su mogli da praktikuju verske običaje u zatvoru, ako to požele, takođe izvestili o višim nivoima dobrobiti, blagostanja i ličnog razvoja. Ovi rezultati su u skladu s prethodnim studijama koje su takođe ukazale i na povezanost između učešća u verskim programima u zatvoru i poboljšanja mentalnog blagostanja osuđenika (Joon Jang & Johnson, 2023; Said & Butler, 2023). U osnovi, nađeno je da verske aktivnosti doprinose boljem psihičkom stanju zatvorenika tako što im pružaju osećaj pripadnosti i zajedništva, a da je osećaj zajedništva važan za proces rehabilitacije i moralnog razvoja. Pored toga, pokazalo se da uključivanje u verske aktivnosti olakšava ličnu transformaciju, pomažući osuđenim licima da razviju nove veštine i poboljšaju svoje mentalno zdravlje, čime se poboljšava njihovo opšte blagostanje (Fridari et al., 2022; Joon Jang & Johnson, 2023; Wowor & Rungkat, 2024).

Istraživanja ukazuju da verske aktivnosti ne samo da pomažu pojedincima da se nose sa teškoćama zatvorskog života, već i doprinose stabilizaciji zatvorske zajednice i ublažavanju nekih izazova zatvorskog života (Brandner, 2020). Kroz učešće u verskim obrednim i socijalnim

aktivnostima, osuđenici postaju aktivni učesnici u stvaranju zajedničkog života unutar zatvora (Brandner, 2020). Nadalje, praktikovanje religije može pozitivno da utiče na međuljudske odnose u zatvorskom okruženju (Yin, 2022). Religijske prakse su prepoznate kao faktor koji promoviše pozitivnu interakciju između zatvorskog osoblja i verskih radnika, s jedne strane, i osuđenih lica, s druge strane (Chui & Cheng, 2013). Religija često deluje kao posrednik u socijalnim interakcijama, olakšavajući komunikaciju i saradnju između različitih grupa unutar zatvora (Yin, 2022). Ukratko, verske aktivnosti u zatvoru u kojima osuđena lica dobrovoljno učestvuju po svojoj ličnoj potrebi, u skladu sa pravilima kućnog reda, jedan su od faktora koji može doprineti boljem kvalitetu života u zatvoru, kako za pojedince, tako i za celu zatvorsku zajednicu.

Iz navedenog može da sledi zaključak da prisustvo verskih običaja u zatvorskoj sredini utiče i na dinamiku odnosa između osoblja i osuđenika. Jedno od istraživanja o uticaju religije na zatvorsku sredinu sprovedeno je u Argentini i Švedskoj i pokazalo je da prisustvo verskih programa u zatvorima ima značajan pozitivan uticaj na dinamiku odnosa između osoblja i osuđenika. Konkretno, istraživanje Pedrose i saradnika (Pedrosa et al., 2024) pokazalo je da su, nakon uvođenja verskih programa, zabeležene sledeće promene: poboljšana komunikacija između osoblja i osuđenih lica, promena dinamike moći, pri čemu je veći uticaj dat verskim liderima, veća zastupljenost programa koji podržavaju duhovni i emocionalni razvoj osuđenika, čime doprinose njihovom ukupnom procesu rehabilitacije, zatim smanjenje incidenata nasilja i razvijanje kulturno osetljivijeg pristupa u radu sa različitim populacijama. Ovi rezultati ukazuju na to da verski programi mogu doprineti stvaranju humanijeg i efikasnijeg zatvorskog okruženja (Pedrosa et al., 2024). Slično navedenim nalazima, naše istraživanje je pokazalo da osuđenici koji su imali priliku da praktikuju svoju veru bolje ocenjuju MQPL dimenzije *Harmonije* i *Profesionalizma* nego osuđenici koji nisu mogli ili nisu znali ili želeli da odgovore na pitanje. Tačnije, oni percipiraju zatvorsko okruženje kao humanije i brižnije, odnose s osobljem kao kvalitetnije i konstruktivnije, zatvorski sistem kao organizovaniji i pouzdaniji, a zatvorsko stručno osoblje kao stručnije i kompetentnije.

Međutim, učestvovanje osuđenih lica u religijskim aktivnostima u zatvoru, kao što je praktikovanje verskih običaja, u velikoj meri zavisi od njihovih prethodnih iskustava i trenutnih uslova u zatvoru (Said & Butler, 2023). S jedne strane, uključivanje u religijske aktivnosti može pružiti osuđenima način da se suoče sa stresom u zatvoru, dok im istovremeno obezbeđuje pristup određenom vidu ili mreži podrške. S druge strane,

različita negativna iskustva, kao što je fizičko zlostavljanje pre zatvora ili depresija tokom boravka u zatvoru, značajno utiču na uključenost u religijske aktivnosti (Said & Butler, 2023). Istovremeno, rezultati istraživanja fokusiranog na ulogu islama u iranskim zatvorima potvrdili su složenost uloge koju praktikovanje vere i verskih rituala može da ima u životu u zatvoru (Rahimipour Anaraki, 2022). Najpre, praktikovanje vere i verskih rituala služi kao sredstvo lične transformacije za neke osuđenike, posebno za osuđenike osuđene na smrt i majke odvojene od dece. Ipak, instrumentalizacija vere i verskih rituala stvara različite percepcije među samim osuđenima. Pojedini rituali se, pak, poštuju i cene među osuđenima, dok neki osuđenici koriste praktikovanje vere kao sredstvo za dobijanje povlastica, što dovodi do negativne percepcije od strane drugih osuđenih lica (Rahimipour Anaraki, 2022).

Može se izdvojiti nekoliko ograničenja našeg istraživanja. Iako rezultati ukazuju na vezu između praktikovanja vere i kvaliteta života u zatvoru, teško je sa sigurnošću utvrditi da je religija uzrok boljeg kvaliteta života. Moguće je da postoje i drugi faktori koji utiču na postojanje razlika u doživljaju kvaliteta zatvorskog života, a koji nisu uzeti u obzir u ovom istraživanju, kao što su vrsta krivičnog dela, dužina kazne, pristup obrazovnim programima i drugo. Zatim, svi podaci o verskoj praksi i percepciji kvaliteta života dobijeni su putem samoprocene, koja može biti podložna subjektivnosti i društvenoj poželjnosti. „Praktikovanje verskih običaja“ nije definisano upitnikom, što može uticati na tumačenje rezultata (individualna molitva, grupne aktivnosti, prisustvovanje ili učešće u verskim službama). Takođe, istraživanje je, po svom dizajnu, studija poprečnog preseka i nije moguće utvrditi kako se percepcije kvaliteta života i praktikovanja religije menjaju tokom vremena. Na kraju, ne postoji mogućnost da se utvrdi da li je uzorak reprezentativan ili nije, pogotovo imajući u vidu da je najveći deo ispitanika bio razvrstan u zatvorena odeljenja, te je potreban oprez kada se rezultati generalizuju na druge zatvore ili zatvorska odeljenja.

Uprkos navedenim ograničenjima, ovo istraživanje pruža važne uvide u ulogu verskih aktivnosti u životu osuđenih lica u Srbiji i može poslužiti kao osnova za dalja istraživanja. Buduća istraživanja bi mogla biti planirana kao longitudinalna i/ili kvalitativna, dok bi se uključivanjem većeg broja varijabli u analizu bolje razumeli faktori koji utiču na kvalitet života u zatvoru. Na taj način, nova istraživanja bi mogla da doprinesu razvoju efikasnijih programa za rehabilitaciju lica osuđenih na kaznu zatvora, kojima bi se i religijski aspekt zatvorskog života uzeo u razmatranje.

Zaključak

Uviđajući značaj verskog i religijskog aspekta života u zatvoru, sprovedeno je istraživanje sa ciljem da se utvrde razlike u zatvorskom iskustvu između ispitanika koji imaju mogućnost praktikovanja svojih verskih običaja, ukoliko to žele i u skladu sa propisom o kućnom redu zavoda, i onih koji to nemaju ili ne čine. Preliminarni rezultati ukazuju da postoji značajna veza između mogućnosti praktikovanja verskih običaja i kvaliteta zatvorskog života. Osuđena lica kojima je to omogućeno imaju pozitivnije percepcije o svim aspektima zatvorskog života, uključujući i opštu ocenu. Naše istraživanje ukazuje na to da bi verske prakse mogle doprineti poboljšanju osećaja bezbednosti u zatvorskoj sredini, poštovanju autoriteta i zatvorske discipline u zatvoru, ali i olakšavanju, negovanju i održavanju kontakta sa porodicom. Prethodna istraživanja su pokazala da praktikovanje vere pozitivno utiče na opšte blagostanje i lični razvoj osuđenih lica i da verske zajednice mogu da pruže podršku osuđenim licima koja žele da praktikuju svoju religiju u zatvorima i tako im pomognu da se lakše adaptiraju na zatvorski život, bave pozitivnim aktivnostima i ukllope u društvo.

Zahvalnica / Finansiranje

Istraživanje je sprovedeno uz podršku Fonda za nauku, broj Projekta: 7750249, naziv: *Assessment and possibilities for improving the quality of prison life of prisoners in the Republic of Serbia: Criminological-penological, psychological, sociological, legal and security aspects* (PrisonLIFE).

Rad predstavlja rezultat angažovanja autorki u skladu sa Planom i programom rada Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja za 2024. god. (na osnovu ugovora br. 451-03-66/2024-03/200039) sa Ministarstvom nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

Literatura

- Becci, I. (2012). *Imprisoned Religion: Transformations of Religion during and after Imprisonment in Eastern Germany*. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315588018>
- Blazer, D. G. & Palmore, E. (1976). Religion and Aging in a Longitudinal Panel. *Gerontologist*, 16(1 Part 1), 82–85.
https://doi.org/10.1093/geront/16.1_Part_1.82

- Bradley, D. E. (1995). Religious Involvement and Social Resources: Evidence from the Data Set 'Americans' Changing Lives. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 34(2), 259–267. <https://doi.org/10.2307/1386771>
- Brandner, T. (2020). 'The Room is Small, but the Heart is Big'—Religion and Community Life in Philippine Prisons. *The Asia Pacific Journal of Anthropology*, 21(4), 295–314. <https://doi.org/10.1080/14442213.2020.1797154>
- Chui, W. H., & Cheng, K. K. (2013). Self-Perceived Role and Function of Christian Prison Chaplains and Buddhist Volunteers in Hong Kong Prisons. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 57(2), 154–168. <https://doi.org/10.1177/0306624X11432128>
- Clear, T. R., Hardyman, P. L., Stout, B., Lucken, K., & Dammer, H. R. (2000). The Value of Religion in Prison: An Inmate Perspective. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 16(1), 53–74. <https://doi.org/10.1177/1043986200016001004>
- Clear, T. R., & Sumter, M. T. (2002). Prisoners, Prison, and Religion: Religion and Adjustment to Prison. *Journal of Offender Rehabilitation*, 35(3–4), 125–156. https://doi.org/10.1300/J076v35n03_07
- Čopić, S., Stevanović, I. & Vujičić, N. (2024). *Kvalitet života u zatvorima u Srbiji: norma, prakse i mere unapređenja*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. <https://doi.org/10.47152/PrisonLIFE.D4.9>
- Duncan, J., Stansfield, R., Hall, S., & O'Connor, T. (2018). Women's Engagement with Humanist, Spiritual and Religious Meaning-Making in Prison: A Longitudinal Study of Its Impact on Recidivism. *Religions*, 9(6), 171. <https://doi.org/10.3390/rel9060171>
- Drakeford, L. (2018). Mental Health and the Role of Religious Context among Inmates in State and Federal Prisons: Results from a Multilevel Analysis. *Society and Mental Health*, 9(1), 51–73. <https://doi.org/10.1177/2156869318763248>
- Ellison, C. & George, L. K. (1994). Religious Involvement, Social Ties, and Social Support in a Southeastern Community. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 33(1), 46–61. <https://doi.org/10.2307/1386636>
- Fridari, I. G. A. D., Wilani, N. M. A., Hartawan, A. A. G., & Budd, T. A. (2022). Freedom in prison: The transformative impact of PSIT (psycho-spiritual integrative therapy) on the psychological well-being of incarcerated people. *Jurnal Psikologi*, 21(2), 104–114. <https://doi.org/10.14710/jp.21.2.104-114>
- Graney, M. J. (1975). Happiness and Social Participation in Aging. *Journal of Gerontology*, 30(6), 701–706. <https://doi.org/10.1093/geronj/30.6.701>
- Hirschi, T. & Stark, R. (1969). Hellfire and delinquency. *Social Problems*, 17(2), 202–213. <https://doi.org/10.1525/sp.1969.17.2.03a00050>
- Ignjatović, Đ. (2009). *Teorije u kriminologiji*. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

- Jang, S. J., Johnson, B. R., Anderson, M. L., & Booyens, K. (2021). The Effect of Religion on Emotional Well-Being Among Offenders in Correctional Centers of South Africa: Explanations and Gender Differences. *Justice Quarterly*, 38(6), 1154–1181. <https://doi.org/10.1080/07418825.2019.1689286>
- Jeynes, W. H. (2007). *American Educational History: School, Society, and the Common Good*. Sage Publications.
- Johnson, B. R. (2007). Assessing The Role Of Religion In Preventing Youth Crime. In W. Jeynes & E. Martinez (Eds.), *Christianity, Education, and Modern Society* (pp. 237–246). Information Age Publishing.
- Joon Jang, S., & Johnson, B. R. (2023). The role of religion in offender rehabilitation and prisoner well-being. *Open Access Government*, 38(1), 368–369. <https://doi.org/10.56367/OAG-038-10763>
- Kimball, E. R. (2020). *How Receiving and Providing Relational Compensators and Religious Expectations Influence Religious Experiences* [Doctoral dissertation]. Brigham Young University. <https://scholarsarchive.byu.edu/etd/8486>
- Krause, N., & Ellison, C. G. (2009). The doubting process: A longitudinal study of the precipitants and consequences of religious doubt in older adults. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 48(2), 293–312. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2009.01448.x>
- Liebling, A., Hulley, S., & Crewe, B. (2012). Conceptualising and Measuring the Quality of Prison Life. In *The SAGE Handbook of Criminological Research Methods* (pp. 358–372). SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781446268285.n24>
- Mandhouj, O., Aubin, H.-J., Amirouche, A., Perroud, N. A., & Huguelet, P. (2014). Spirituality and Religion Among French Prisoners: An Effective Coping Resource? *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 58(7), 821–834. <https://doi.org/10.1177/0306624X13491715>
- Markides, K. S. (1983). Aging, Religiosity, and Adjustment: A Longitudinal Analysis. *Journal of Gerontology*, 38(5), 621–625. <https://doi.org/10.1093/geronj/38.5.621>
- Mededović, J., Drndarević, N., & Milićević, M. (2024). Integrating standard and network psychometrics to assess the quality of prison life in Serbia. *Journal of Criminology*, 57(2), 240–256. <https://doi.org/10.1177/26338076231208769>
- Milićević, M., Iljić, L., & Vujičić, N. (2024). *Cross-cultural adaptation and content validity of the Measuring the Quality of Prison Life survey in Serbia*. [Unpublished manuscript].
- Musick, M. A. (1996). Religion and Subjective Health Among Black and White Elders. *Journal of Health and Social Behavior*, 37(3), 221–237. <https://doi.org/10.2307/2137293>
- O'Connor, T. P., & Duncan, J. B. (2011). The Sociology of Humanist, Spiritual, and Religious Practice in Prison: Supporting Responsivity and Desistance from Crime. *Religions*, 2(4), 590–610. <https://doi.org/10.3390/rel2040590>

- O'Connor, T. P., & Perreyclear, M. (2002). Prison Religion in Action and Its Influence on Offender Rehabilitation. *Journal of Offender Rehabilitation*, 35(3–4), 11–33. https://doi.org/10.1300/J076v35n03_02
- Pavićević, O., Ilijić, Lj. & Batrićević, A. (2024). *Moralna i socijalna klima u zatvorima*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. <https://doi.org/10.47152/PrisonLIFE.D4.2>
- Pedrosa, A., Alm, S., Roxell, L., & Manchado, M. (2024). God moves in mysterious ways: Faith units and their influence on prison governance in Argentina and Sweden. *European Journal of Criminology*, 21(2), 191–209. <https://doi.org/10.1177/14773708231160921>
- Radulović, L. (2022). Religijski pluralizam u zatvorskim ustanovama u Srbiji. *Srpska politička misao*, 85(3), 115–132. <https://doi.org/10.22182/spm.specijal32022.7>
- Rahimipour Anaraki, N. (2022). Islam in Iranian Prisons: Practicing Religious Rituals behind Bars. *Religions*, 13(10), 905. <https://doi.org/10.3390/rel13100905>
- Regnerus, M. (2003). Linked Lives, Faith, and Behavior: Intergenerational Religious Influence on Adolescent Delinquency. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 42(2), 189–203. <https://doi.org/10.1111/1468-5906.00172>
- Said, I., & Butler, H. D. (2023). Prison Religion: Exploring the Link Between Pre- and In-prison Experiences to Religious Activity. *Crime & Delinquency*, 001112872211439. <https://doi.org/10.1177/00111287221143947>
- Skowroński, B., & Talik, E. (2021). Quality of Life and Its Correlates in People Serving Prison Sentences in Penitentiary Institutions. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(4), 1655. <https://doi.org/10.3390/ijerph18041655>
- Sethi, S., & Seligman, M. E. P. (1994). The Hope of Fundamentalists. *Psychological Science*, 5(1), 58–58. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1994.tb00616.x>
- Stansfield, R., O'Connor, T., & Duncan, J. (2019). Religious Identity and the Long-Term Effects of Religious Involvement, Orientation, and Coping in Prison. *Criminal Justice and Behavior*, 46(2), 337–354. <https://doi.org/10.1177/0093854818801410>
- Talik, E., & Skowroński, B. (2018). The Sense of Quality of Life and Religious Strategies of Coping with Stress in Prison Inmates. *Journal of Religion and Health*, 57(3), 915–937. <https://doi.org/10.1007/s10943-017-0455-4>
- Špadijer-Džinić, J. (1973). *Zatvoreničko društvo*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Špadijer-Džinić, J., Pavićević, O. & Simeunović-Patić, B. (2009). Žena u zatvoru – Deprivacije zatvoreničkog života. *Sociologija*, 51(3), 225–246. <https://doi.org/10.2298/SOC0903225S>
- Willits, F. K. & Crider, D. M. (1988). Religion and Well-Being: Men and Women in the Middle Years. *Review of Religious Research*, 29(3), 281–294. <https://doi.org/10.2307/3511225>

- Wowor, J. F. P., & Rungkat, M. K. (2024). I Am in Prison, Making Batik, and You Are Visiting Me: A Postcolonial Feminist Perspective in Interreligious Prison Educational and Missional Ministry for Female Inmates in Indonesia. *International Review of Mission*, 113(1), 52–67. <https://doi.org/10.1111/irom.12484>
- Yin, E. T. (2022). The material conception of religion among inmates in the Ankafu maximum security prison, Ghana. *Masyarakat, Kebudayaan Dan Politik*, 35(3), 252–264. <https://doi.org/10.20473/mkp.V35I32022.252-264>

Religious Aspect of Quality of Life in Serbian Prisons: Preliminary Research Results*

Milena Milićević & Teodora Gojković

Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade, Serbia

Religious engagement has been shown to promote positive outcomes for inmates, such as reduced drug use, increased prosocial behaviour, and improved mental well-being while aiding their adjustment to prison life. However, research exploring the relationship between religious practice and inmates' perceived quality of prison life, especially within the Serbian prison system, remains limited. The research aimed to examine the differences in the perception of the quality of prison life in relation to the possibility of practising one's religion in prison, focusing on the quality of prison life cumulatively, but also through individual dimensions – *Harmony, Professionalism, Security, Conditions and Family Contact* and *Well-being and Development*. This study collected data from a convenient sample of 632 inmates across five Serbian prisons using a Serbian-adapted MQPL (*Measuring the Quality of Prison Life*) survey. Participants were asked about their religion and the possibility of practising their religious customs in prison. Descriptive statistics and ANOVA were used for data analysis. Inmates who had the opportunity to practice their religious customs reported significantly higher quality of prison life across all dimensions than those who did not. Specifically, these inmates perceived greater harmony, professionalism, safety, better living conditions,

* Predloženo citiranje: Milićević, M., & Gojković, T. (2024). Religijski aspekt kvaliteta života u zatvorima u Srbiji: Preliminarni rezultati istraživanja. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 43(1–2), 53–76. <https://doi.org/10.47152/ziksi2024013>

©2024 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

and family contact, as well as higher overall well-being and personal development. While preliminary findings indicate a potential for religious practices to be a valuable component of rehabilitation, further research is necessary to fully understand how these practices contribute to positive outcomes such as improved adaptation to prison life, personal development, and more. This knowledge can inform the development of more effective rehabilitation programs.

KEYWORDS: religious practices / religious services / religion / prison / prison life / MQPL / inmate rehabilitation / quality of prison life

PRIMLJENO: 19.8.2024.

REVIDIRANO: 16.9.2024.

PRIHVAĆENO: 17.9.2024.